

'SAHİP OLMA' MI 'EMANET GÖRME' Mİ? -Çevre Bilinci ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma-

Ali AYTEN*

Özet

Makalede, bireylerin çevreye karşı yönelimleri, çevreyi koruma adına yaptıkları davranışları ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişki ele alınmıştır. Ayrıca bireylerin cinsiyet, yaş ve medeni durum gibi demografik özellikleriyle çevreye karşı yönelim ve çevreci davranış eğilimleri arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Araştırma, ilişkisel tarama yöntemine uygun, anket tekniğinin kullanıldığı bir saha araştırması niteliğindedir. Araştırmada yaşları 18 ile 76 arasında değişen 243 kişiye, “Çevreye Karşı Yönelim Ölçeği”, “Çevreci Davranışlar Ölçeği” ve “Dindarlık Ölçeği” uygulanmıştır. Bulgular, ‘israftan kaçınma’ tarzındaki çevreci davranışlarda bulunma eğiliminin ‘aktif çevre duyarlılığı’ gerektiren davranışlarda bulunmaya göre yüksek olduğunu göstermiştir. Yine bulgulara göre, dindarlık ile ‘emanet görme yönelimi’ ve ‘israftan kaçınma’ arasında olumlu; ‘sahip olma yönelimi’ ve ‘aktif çevre duyarlılığı’ arasında ise olumsuz ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Bilinci, Çevrecilik, Dindarlık, Sahip Olma Yönelimi, Emanet Görme Yönelimi, İsraf, Aktif Çevre Duyarlılığı, Küresel Isınma.

Possession or Custodianship: An Empirical Study on the Relationship between Environmental Orientation, Environmental Behaviours and Religiosity

Abstract

This article examines the relationship between environmental orientations, behaviours and religiosity. It also deals with the relations between environmental orientations, behaviours and socio-demographic variables (gender, age, marital status etc.). Correlational survey method and questionnaire technique are used. The sample covers 243 people ranging from 18 to 76. “Environmental Orientations Scale”, “Environmental Behaviours Scale”, and “Religiosity Scale” are ap-

* Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, aliyayten@marmara.edu.tr

plied. The findings indicate that religiosity has a positive effect on 'avoiding wastefulness' and 'embracing the environment as God's trust'; and that it has a negative impact on 'orientation of possession' and 'active environmental sensitivity'. Implications of these results and suggestions for future research are discussed.

Key Words: Religiosity, Environmentalism, Global Warming, Environmental Orientations Scale, Environmental Behaviours Scale, Avoiding wastefulness, Orientation of possession

Giriş

İnsanoğlu havanın, suyun, toprağın kirlenmesi ve doğal düzenin bozulması şeklinde ifade edebileceğimiz “çevre¹ sorunları”yla tarihin her döneminde karşılaşmıştır. Ancak modern dönemde çevre sorunlarının yaygın bir şekilde hissedilişi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında rastlamaktadır. 1950’lerden sonra ise, “küresel ısınma”² dünya için yeni bir tehdit olarak görülmeye başlanmıştır. Çevre sorunlarına ve küresel ısınmaya dikkat çeken çevreci hareketler, 1970’lerde giderek yoğunlaşmıştır. 1980’lere gelindiğinde küresel ısınmanın ciddi etkileri hissedilmeye başlanmış ve bu tarihten itibaren başta Birleşmiş Milletler olmak üzere, uluslararası kurumların öncülüğünde pek çok uluslararası çalışma yapılmıştır. Son olarak Aralık 2009’da Kopenhag’da düzenlenen İklim Kongresi’ne 195 ülkeden on beş binin üzerinde temsilci katılmış, küresel ısınmanın ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iklim değişikliklerinin somut zararlarına dikkat çekilmiş ve ısınmanın artmaması için başta karbondioksit emisyonunun azaltılması olmak üzere, ülkeler bazında alınması gereken önlemler üzerinde durulmuştur.³ Küresel ısınma, başlangıçta daha çok bilim adamlarının içeriğini bildiği ve insanlık

¹ İnsanın çevreyle ilişkisi söz konusu olduğunda, insan-toplum ve insan-doğa ilişkileri söz konusu olmaktadır. Bir başka ifadeyle çevre kavramı hem sosyal çevre hem de doğal çevreyi kapsamaktadır. Makalede ise, çevre kelimesiyle doğal çevre kastedilmektedir.

² Küresel ısınma, başta karbondioksit olmak üzere, havada biriken sera gazlarının (metan, azot oksitler, ozon vb.) emisyonları nedeniyle atmosferin bileşiminde değişimlerin olması ve bu değişim de yer kürenin ısınmasına yol açması durumudur. Bu sistematik ısınmanın neticesinde ise iklim değişiklikleri oluşmaktadır. İklim değişikliğinin yer kürede olması öngörülen ve günümüzde örnekleri görülmeye başlayan olumsuz sonuçları şunlardır: kar örtüsünün, kara ve deniz buzullarının erimesi; deniz seviyelerinin yükselmesi, iklim kuşaklarının yer değiştirmesi, şiddetli hava olaylarının, taşkın ve sellerin, kuraklık ve çölleşmenin, salgın hastalıkların artması vb...Geniş bilgi için bkz. Cemal S. Aksay, Osman Ketenoğlu ve Latif Kurt, “Küresel Isınma ve İklim Değişikliği”, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 2005, ss. 29-41.

³ <http://www.abhaber.com/ozelhaber.php?id=5009> (25.04.2010).

için getireceği olumsuz sonuçlarına işaret ettiği bir konu iken, günümüzde sonuçları bizzat yaşanan veya izlenen bir durum haline gelmiştir. Örneğin Türkiye'nin bazı bölgeleri, küresel ısınmaya bağlı iklim değişikliği nedeniyle geçen yıllara nisbetle bu yıl daha fazla yağış almış ve bu yörelerde sel felaketleri artmıştır. Bazı bölgelerde ise tersine kuraklık belirtileri görülmüştür.⁴

Çevre sorunları, özellikle küresel ısınma, başlangıçta teknolojik gelişmelerin ve aşırı sanayileşmenin neticesi olarak algılanmış ve olayın insan boyutu ve ahlaki yönü gözardı edilmiştir. Fakat çevre sorunlarının giderek dünya çapında bir problem haline gelmesiyle konu tüm yönleriyle ele alınmaya ve bu problemlerde insan faktörü üzerinde durulmaya başlanmıştır.⁵ Günümüzde artık genelde çevre sorunları ve özelde küresel ısınmada insan faktörünün en önemli etken olduğu kabul edilmektedir. Örneğin, 2001'de yayınlanan Birleşmiş Milletler Raporu'nda küresel ısınmadaki insan sorumluluğunun %70 olduğu belirtilirken, son raporda %90 olduğu ifade edilmiştir.⁶ Aslında insan, başta küresel ısınma olmak üzere, çevre problemlerinin hem sorumlusu ve bu problemlerin olumsuz sonuçlarından en fazla etkilenecek hem de problemlere çözüm üretebilecek tek varlıktır. Bu çerçevede insanın çevreye karşı yaklaşımı ve çevre bilincinin kazanılması ayrı bir önem kazanmaktadır. Zira çevre sorunlarının çözülmesi de insanların bu sorunları ve karşı karşıya kalacağı riskleri algılaması ve gerekli önlemleri almasıyla mümkün olacaktır. Çevre sorunlarıyla ilişkili olarak Birleşmiş Milletler düzeyinde yapılan toplantılarda, çevreye karşı duyarsızlığın eğitimsizlikten kaynaklandığı ortak görüşüne varılmıştır. Çevre sorunlarının çözülmesinde, başta küresel ısınma olmak üzere bireylerin çevre problemlerine karşı duyarlılığının artırılması ve birey

⁴ Tahminlere göre küresel ısınmanın bu olumsuz sonuçları giderek daha bariz bir hal alacaktır.<http://www.kuresel-isinma.org/kuresel-isinma/kuresel-isinmanin-turkiyeye-etkileri> (19.04.2010).

⁵ İbrahim Özdemir, *Yalnız Gezegen*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, ss.3-7. Zihniyet değişiminin bir yansıması da ahlak anlayışlarında görülmüştür. Yalnızca insanı ahlaki bir değere sahip olarak gören ve insanın doğal çevreye karşı doğrudan bir sorumluluğunun olmadığını savunan 'insan merkezli ahlak anlayışından', hayvanlar, bitkiler gibi doğal nesnelere de ahlaki bir statü tanıyan ve insanın doğal çevreye karşı da birtakım sorumluluklarının olduğunu vurgulayan 'çevre veya canlı merkezli ahlak anlayışına' doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Bkz., Joseph R. Des Jardins, *Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş*, terc. R. Keleş, İmge Kitabevi, Ankara 2006, ss. 46-7.

⁶ <http://www.kuresel-isinma.org/kuresel-isinma/kuresel-isinmanin-nedenleri.html> (29.12.2009).

olarak herkesin yapabileceği birşeylerin olduğu bilincine ulaşması şüphesiz ilk ve en önemli aşamalardandır.

Çevreye Karşı Yönelimler

Bireyin çevreye karşı “sahip olma” ve “emanet olarak görme” şeklinde iki temel yönelimi olabilir. Sahip olma yöneliminde insan, doğal çevre üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahip olduğunu düşünür. Fromm’un da belirttiği gibi, sahip olma yöneliminde insan, tabiatı dilediğince kullanabileceğini düşünür ve ona “kullan, tüket ve at” anlayışıyla yaklaşır. İnsandaki bu sahip olma yönelimi aşırı tüketim isteği olarak kendini gösterir.⁷ Modern zamanda, aşırı tüketimin bireyi mutluluğa ulaştıracağı düşünülmüştür. Ancak sonuç böyle olmamış; gerek boş zamanını gerek sahip olduğu doğal güzellikleri kayıtsızca tüketen insan mutluluğa ulaşamamıştır.⁸ Tabiatı emanet olarak algılama yöneliminde ise birey, tabiata hükmetme onu ele geçirme yerine onun mutlak sahibi olmadığını farkına vararak, hayatını devam ettirdiği süre içerisinde onun kendisine verilen bir emanet olduğunu düşünür ve bu sorumluluk bilinciyle hareket eder. Doğal çevrenin kendisi için taşıdığı önemi kavrar. Ondandır gerektirdiği şekliyle gerektiği kadar istifade eder. Bu yönelim, mutlak sahip olan Allah’ın kainatı bir armağan ve emanet olarak insana verdiği ve dolayısıyla doğal kaynakların yerli yerince israf etmeden kullanılması gerektiğini öngören dini inançtan beslenir.⁹

Pek çok düşünürün göre günümüzde insanlar daha çok sahip olma yönelimiyle, doğayı mümkün olan en son sınırına kadar kullanılacak bir “şey” gibi görmektedir. Doğaya karşı sorumluluklarının olduğunu unutmaktadır.¹⁰ Bu çerçevede çevre sorunlarının temelinde de tabiatın manevi boyutunu göz ardı edip sadece maddi boyutuyla algılayıp, nesnelleştirerek, sahip olma yönelimiyle kirletilmesi ve kaynaklarının israf edililerek tüketilmesi yer almaktadır diyebiliriz. Bu noktada, çevre sorunlarının temellerini, sanayi ve

⁷ Erich Fromm, *Sahip Olmak yada Olmak*, terc. A. Arıtan, 3. Baskı, Arıtan Yayınları, İstanbul 1991, ss. 237-238; Naci Kula, “Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi”, *Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu*, c. I, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 214.

⁸ Deborah DuNann Winter ve Susan Koger, *The Psychology of Environmental Problems*, İkinci Baskı, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, London 2004, s. 22.

⁹ Des Jardins, a.g.e., s. 96; Kula, a.g.m., ss. 209-217; İbrahim Cânan, *Ayet ve Hadislerin Işığında Çevre Ahlakı*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1995, ss. 26-7.

¹⁰ Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, terc. N. Avcı, Yeryüzü Yayınları, İstanbul 1982, ss. 15-16.

teknolojik gelişmelerden ziyade insanoğlunun geçirdiği zihinsel anlayış dönüşümü sürecinde aramak daha isabetli olabilir. Zira aydınlanmanın getirdiği modern dünya görüşü, hem çevrenin hem de insan davranışının materyal ve fiziksel etkenler tarafından belirlendiği fikrini yaymıştır. Buna göre bütün evren, fiziksel elementlerin bir bütünüdür. Bu çerçevede evren ve tabiat, herhangi bir kutsal üst güce ihtiyaç duymadığı gibi kutsiyet de taşımaz. Bu materyalist anlayış, endüstri devrimini beslemiştir. İnsanlar, insanoğlunun öncelikli hedefinin doğal kaynakları ürüne ve kazanca dönüştürmek olduğu fikrine önem verir hale gelmiştir. Bu da kaçınılmaz olarak doğal çevreye karşı aşırı tüketici ve sahip olmacı bir yönelimi beraberinde getirmiştir.¹¹ Ancak günümüzde halen çevre sorunlarının insandan kaynaklanan problemler olduğunu kabul etmek istmeyenler bulunmaktadır, bu tutum insanoğlunun sorumluluktan kaçmasının ve çevre sorunlarını “uzak tehlike” olarak algılamasının bir göstergesi sayılabilir.

Çevre ve Din/Dindarlık

Dinlerin ilkelerini, insan-Tanrı ilişkisi, insanın kendisiyle ilişkisi, insanın diğer insanlarla ilişkisi ve insanın tabiatla ve diğer canlılarla ilişkisine dair öğretiler olarak tasnif edebiliriz. Özellikle ilahi dinler olmak üzere pek çok dinde bu öğretileri görmek mümkündür. İnsanın tabiatla ilişkisine dair öğretilere de başta İslam olmak üzere diğer dinlerde geniş yer verilmiştir.¹² Örneğin İslam’da doğal kaynakları koruyucu bir yöntem olarak, kaynakları israftan kaçınarak yerli yerince kullanma teşvik edilmiştir.¹³ Doğal dengenin ve doğal çevrenin korunmasının önemine işaret eden pek çok ayet bulunmaktadır.¹⁴ Yine çevreyi koruma ve gelecek nesillere aktarma doğrultusunda, bitkilerin ve hayvanların korunması, ağaç dikmenin özendirilmesi, çevre temizliğinin teşvik edilmesi, hava, su ve toprak kirliliğinin önlenmesi konusunda da İslam dinin getirdiği ilkeler yer almaktadır.¹⁵

db | 207

¹¹ Winter ve Koger, *a.g.e.*, s. 31.

¹² Dinlerin ve İslam’ın çevreye verdiği önem ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yaşar Fersahoğlu, *Dinler ve Çevre*, Marifet Yayınları, İstanbul 2003.

¹³ ‘Yiyin, için, fakat israf etmeyin! Çünkü Allah, israf edenleri sevmez’ (7/Araf: 31). İsrافی önlenmesi gerektiğine vurguda bulunan diğer ayetler için bkz...(6/Enam: 141).

¹⁴ ‘O, göğü yükseltti ve ölçüyü emretti. Ölçüde sınırı aşmayınız’ (55/Rahman:7-8).

¹⁵ Örneğin ağaç dikme “Kıyamet koparken elinde hurma fidanı bulunanınız onu dikmeye gücü yetiyorsa hemen dikiversin”, çevre temizliği “...Avlularınızı ve boş sahalarını

Dinlerde tabiatın, Yaratıcı'nın varlığına işaret eden unsurlar taşıdığı hatırlatılarak, ona insanların varlığını sürdürmeleri için taşıdığı önemin ötesinde anlam yüklenmiştir.¹⁶ Müslüman alimler de tabiata sahip olduğunun ötesinde anlamlar yükleyerek, *Kâinat Kitabı* olarak görmüşler ve Yaratıcıyı tanımanın anahtarı olarak değerlendirmişlerdir.¹⁷ Kısacası, Kuran ve diğer dini kaynaklarda tabiatın araçsal değerinden öte estetik boyutuna ve belli düzenle yaratılmışlığına vurguda bulunmuş ve bu düzenin korunması ve geliştirilmesi sorumluluğu insana verilmiştir.¹⁸ Çevre bilinci oluşturmak ve çevrenin içselleştirilmesi amacıyla doğal çevreyi koruma inanç ve ibadetlerle ilişkilendirilmiştir.¹⁹

Her ne kadar dinler doğal çevrenin korunması konusunda pek çok ilke getirmiş olsa da, bazı düşünürler çevre problemlerinin temelinde insanı tabiata hakim kılan, Yahudi-Hristiyan geleneğin, hatta tüm monoteist dinlerin olabileceğini²⁰ iddia etmektedir. Bazen de çevre sorunları konusunda dinden çok dinin öğretilerini hayatlarına yansıtamayan, dindarlar sorumlu tutulmaktadır. Bununla birlikte günümüzde pek çok araştırmacı, daha sorumlu ve duyarlı bir çevre bilinci anlayışının geliştirilebilmesi için dini gelenekleri incelemektedir.²¹ Özellikle Batı'da çevre ahlakına önem verenler, Uzak Doğu dini kültürlerine ilgi duymakta ve çevre sorunlarının halledilmesinde bu kültürlerle atıfta bulunmaktadır.²² Bu tür çabalar kurumsal düzeyde de gerçekleştirilmiştir. 1986'da World Wide Fund for Nature'ın yaptığı bir toplantıda İslâmiyet, Hristiyanlık, Yahudilik ve Hinduizm dinlerinden temsilcileri bir

nızı temiz tutun.." ve çevrenin korunmasıyla ilgili diğer pek çok hususta hadis yer almaktadır. Geniş bilgi için bkz. İbrahim Cânan, *a.g.e.*, ss. 10-40.

¹⁶ 'Göklerde ve yerde inananlar için deliller vardır' (45/Casiye:3).

¹⁷ Talat Sakallı, "Bilinç Kirlenmesi veya Çevre Kirliliğinin Zihni Temelindeki Aşınma", *Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu*, c. I, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 186.

¹⁸ Özdemir, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁹ Şöyle ki, hadislerde 'imanın yetmiş küsur şube olduğu, en alt mertebesinin eziyet veren şeyleri yoldan kaldırmak olduğu' (Müslim, İman 58) belirtilmiş; 'bütün yeryüzünün müslüman için ibadet mekanı olduğu' (Buhari, Teyemmüm, 3) üzerinde durulmuştur. Böylece insanın ibadet mekanına göstereceği titizlik yeryüzüne yönlendirilmek istenmiştir. Bkz. Mehmet Atalay, "İslam ve Çevre Psikolojisi", *Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu*, c.I, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 229.

²⁰ Eric Woodrum ve Thomas Hoban, "Theology and Religiosity Effects on Environmentalism", *Review of Religious Research*, 35 (3), 1994, ss. 193-94; Mustafa Dolatyar, "Çevre Krizlerinin Kökenleri: İslami Bir Perspektif", terc. V. Nargül, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 2003, ss. 297-98.

²¹ Des Jardins, *a.g.e.*, s. 91.

²² Özdemir, *a.g.e.*, s. 39.

araya getirmiş ve toplantıda çevre sorunlarını gidermede dinlerin etkisi tartışılmıştır.²³

Din-çevre ve dindarlık-çevrecilik ilişkisi bağlamında yapılan araştırmalar incelendiğinde, bazılarının²⁴ genel olarak dinin/dindarlığın çevreyi koruma eğilimi ve çevre bilinci üzerindeki ilişkilerini ele aldığı; bazılarının²⁵ ise içselleştirilmiş bir dindarlık - çevrecilik ilişkisini incelediği görülür. Bununla birlikte Batı'da bu konuda yapılan araştırmalarda 'çevre problemlerinin temelinde Yahudi-Hristiyan geleneğinin ürettiği insan merkezli dünya görüşünün olduğu'²⁶ tezini test eden araştırmaların çokluğu dikkati çekmektedir.²⁷ Ülkemizde ise, çevre bilinci ve dindarlık ilişkisini deneysel yöntemlerle ele alan araştırma sayısı yok denecek kadar azdır. Bu nedenle dindarlık-çevreci davranış ilişkisini deneysel olarak ele alan bu araştırmanın konuyla ilgili çalışmalara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Konu, Amaç ve Hipotezler

Özellikle küresel ısınma bağlamında çevre sorunlarını ve bireylerin çevre duyarlılığını konu edinen bu makalede, *bireylerin çevreye karşı ne tür yönelimlerinin olacağı; bu yönelimlerin onların çevreci davranışlarda bulunma eğilimlerindeki rolünün ne olacağı; bireylerin çevreye karşı yönelimleri ve çevreci davranışlarda bulunma eğilimleri ile yaş, cinsiyet ve medeni durum gibi demografik özellikleri ve aynı zamanda dindarlık eğilimlerinin nasıl bir ilişki içerisinde olacağı* soruları incelenmektedir.

Değişkenler arasındaki muhtemel ilişkiler aşağıdaki şekilde ayrıntılı olarak sunulmuştur. Araştırmada bu muhtemel ilişkilerin

²³ Özdemir, *a.g.e.*, s. 81.

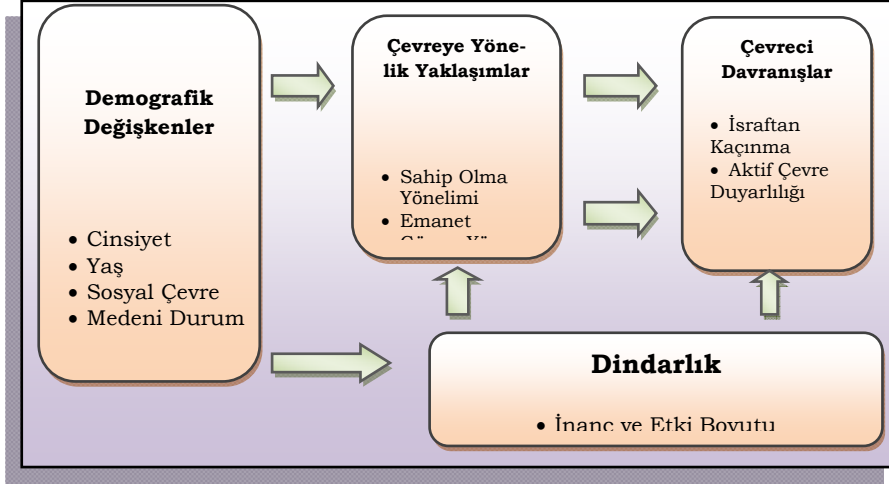
²⁴ Michelle Wolkomir ve diğerleri, "Denominational Subcultures of Environmentalism", *Review of Religious Research*, 38(4), 1997, s. 325.

²⁵ John P. Bartkowski ve A. Scott Swearingen, "God Meets Gaia in Austin, Texas: A Case Study of Environmentalism as Implicit Religion", *Review of Religious Research*, 38(4), 1997, s. 308.

²⁶ Bu tezi özellikle Lynn White dile getirmektedir. bkz. Lynn White, "The Historical Roots of Our Ecological Crisis", *Science*, 155, 1967, s. 1205.

²⁷ Douglas Lee Eckberg ve T. Jean Blocker, "Varieties of Religious Involvement and Environmental Concerns: Testing the Lynn White Thesis", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28(4), 1989, ss. 509-517; Douglas Lee Eckberg ve T. Jean Blocker, "Christianity, Environmentalism, and the Theoretical Problem of Fundamentalism", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 35(4), 1996, ss. 343-55, Conrad L. Kanagy ve Fern K. Willits, "A 'Greening' of Religion? Some Evidence from a Pennsylvania Sample", *Social Science Quarterly*, 74 (3), 1993, ss. 674-83.

olup olmadığı, varsa ilişkilerin hangi yönde olduğunun tespiti ve yorumlanması amaçlanmıştır. Böylece ülkemizde pek de çalışılmayan dindarlık-çevre bilinci bağlamındaki araştırmalara katkı sağlamak hedeflenmiştir.

210 | db

Şekil-1: Değişkenler Arası İlişkileri Gösteren Model

Araştırma soruları ve muhtemel ilişkileri gösteren model çerçevesinde, şu hipotez ve alt hipotezler belirlenmiştir: **(H₁)** Katılımcıların cinsiyet, yaş ve medeni durumlarına göre çevreye karşı yönelimleri ve çevreci davranış eğilimleri farklılık gösterir: **(H_{1a})** Kadınlarda 'emanet görme yönelimi' erkeklerde 'sahip olma yönelimi' daha yüksektir. **(H_{1b})** Yaşla birlikte emanet görme yönelimi artar 'sahip olma yönelimi' azalır. **(H_{1c})** Evlilerin 'emanet görme yönelimi' bekarlara göre daha yüksektir. **(H_{1d})** Kadınların çevreci davranışlarda bulunma eğilimleri erkeklere göre daha yüksektir. **(H_{1e})** Yaşla birlikte çevreyi korumaya yönelik davranış eğilimleri artar. **(H_{1f})** Evlilerin bekarlara göre çevreci davranış eğilimleri daha yüksektir. **(H₂)** Çevreye karşı yönelim, çevreci davranışlar ve dindarlık değişkenleri arasında ilişki vardır: **(H_{2a})** Çevreyi korumaya yönelik davranış eğilimi ile çevreye karşı geliştirilen 'sahip olma yönelimi' arasında negatif, 'emanet görme yönelimi' arasında pozitif ilişki vardır. **(H_{2b})** Dindarlık ile 'emanet görme yönelimi' arasında pozitif, 'sahip olma yönelimi' arasında negatif ilişki vardır. **(H_{2c})** Dindarlık ile çevreci davranışlarda bulunma eğilimi arasında pozitif ilişki vardır.

Metot

Araştırmada metot olarak dokümantasyon ve betimsel ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bilgiler ise anket tekniğinden faydalanılarak toplanmıştır.

Örneklem ve Olgusal Durum

Araştırma örneklemini, İstanbul'un farklı semtlerinde ikamet eden 243 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların %50,2'si (122 kişi) kadın %49,8'i (121 kişi) erkektir. Örneklemin yaş aralığı (ranj) 18-76 arasında değişirken, yaş ortalaması ise 33'tür.

Araştırmaya katılanların %21'4'ü (52 kişi) hayatının çoğunu kırsal alanda (köy, kasaba ve ilçe) %78'6'sı (191 kişi) kentlerde geçirdiğini belirtmiştir. %53,5'i (130 kişi) evlilerden, %44'ü (107 kişi) bekarlardan ve %2,5'i (6 kişi) diğer grubundan (nişanlı, dul vb.) oluşmaktadır.

Ölçme Araçları

Araştırmanın konusuna, problemlerine ve amacına uygun olarak geliştirilen *Çevreye Karşı Yönelim Ölçeği*, *Çevreci Davranışlar Ölçeği* ve *Dindarlık Ölçeği*'nden oluşan anket formu, bilgi toplama ve ölçme aracı olarak kullanılmıştır. Ayrıca anketin ilk bölümünde, kişisel özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, sosyal çevre vb) respite yönelik sorulara da yer verilmiştir. Bireylerin çevreye yönelik tutumları ve davranışlarının ölçüldüğü ölçeklerde, kişilerin çevreyle ilgili algılamaları ve başta küresel ısınma olmak üzere çevre sorunlarını önleme konusunda ferdi olarak yaptıkları sorgulanmıştır.

Çevreye Karşı Yönelim Ölçeği: Deneklerin çevreye karşı yönelimlerini tespit etmek için kullanılmıştır. Ölçeği oluşturan soru ifadeleri, bireylerin doğal çevreye karşı sahip olabilecekleri temel yaklaşımları yansıtacak şekilde oluşturulmuş, teorik kısımda zikredilen 'sahip olma' ve 'emanet görme' yönelimlerinin her birinin içerdiği nitelikler soru ifadesine dönüştürülerek ölçek hazırlanmıştır. İlk olarak söz konusu yönelimleri için 20 soruluk bir havuz oluşturulmuş, uzmanlarla yapılan görüşmeler neticesinde ölçeğe 14 madde dahil edilmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek için faktör analizi yapılmıştır. Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) değerinin (,72); faktör analizinin dayandığı korelasyonların istatistiksel olarak anlamlılığını gösteren

Bartlett's Test of Sphericity değerinin ($\chi^2=402,60$; $p=000$) olduğu tespit edilmiştir. Yapılan faktör analizinde, üç soru dağıntık ve düşük yük değerlerinden dolayı analiz dışı bırakılmış; analiz sonucunda toplam varyansın %41,3'ünü açıklayan iki alt boyut ortaya çıkmıştır. Bu alt boyutlar ve onları oluşturan maddeler çerçevesinde yapılan operasyonel tanımlar şu şekildedir:

Faktör-1: Emanet Görme Yönelimi (5 ifade): Bireyin, 'doğal çevreye ait güzellikleri kutsal bir emanet olarak algılama, tabiatta Yaraticı'nın varlığını görme, çevreyi korumanın gelecek nesillere karşı bir sorumluluk olarak algılama, tabiata zarar vermemek için kendi hayat şartlarını bile değiştirebilme' gibi tutumlarını kapsamaktadır.

	Madde Yüğü
Sahip olduğu tüm güzellikleriyle kâinat kutsal bir emanettir.	0,767
Tabiatta Allah'ın varlığının izlerini görmek mümkündür.	0,729
İnsan kendisi faydalanamayacağını bilse bile tabiatı korumalıdır	0,679
İnsanın doğayı koruması, gelecek nesillere karşı bir sorumluluğudur.	0,677
İnsan, tabiata zarar vermemek için yaşam tarzını bile değiştirebilmelidir.	0,477

212 | db

Faktör-2: Sahip Olma Yönelimi (6 ifade): Kişinin 'tabiatı sadece faydası oranında değerli görme, doğal çevreye zarar verme pahasına teknolojik imkanlardan yararlanma, kendisini doğal çevrenin hakimi görme, kendi yararı için doğal çevreye zarar verebilme ve tabiatı bitmez tükenmez bir kaynak olarak görme' gibi eğilimler bütünüdür.

	Madde Yüğü
Tabiat, insana sağladığı fayda oranında değerlidir.	0,685
İnsan doğal çevreye zarar verdiğini bilse de teknolojinin sunduğu imkânları kullanmalıdır.	0,668
İnsan doğal çevrenin hâkimidir.	0,611
İnsan kendi faydası için bazen tabiata zarar verebilmelidir.	0,569
Tabiat bitmez tükenmez bir doğal kaynaktır.	0,507
Böcekler ve diğer haşaratlar gereksiz varlıklardır.	0,419

Ölçek, likert tipi bir ölçek olarak tasarlanmıştır. Katılımcılara, çevreye yönelik ifadelerle katılıp katılmadıkları sorulmuştur. Her soruda "tamamen katılıyorum, katılıyorum, kararsızım, katılmıyorum ve hiç katılmıyorum" şeklinde beş farklı seçenek yer almıştır. Puanlama yapılırken en olumludan olumsuz doğru sırasıyla 5, 4, 3, 2 ve 1 değerlerinde puanlar verilmiştir. Her bir boyut için ayrı olmak üzere, aritmetik ortalamalar hesaplanmış ve analizler bu

ortalamalara göre yapılmıştır. ortalamalardaki yüksek değerler söz konusu boyutun fazla olduğunu, düşük puanlar ise zayıf olduğuna işaret etmektedir. Örneğin 'Sahip Olma' ve 'Emanet Görme' yönelimlerinde aritmetik ortalama 5'e yaklaştıkça söz konusu yönelimler artmaktadır.

Maddelerden her birinin *Çevreye Karşı Yönelim Ölçeği*'nin toplamıyla olan ilişkisini gösteren korelasyon katsayıları $r=,20$ ile $r=,65$ arasında değişmektedir. Ölçeğin güvenilirliğini test etmek için yapılan iç-tutarlılık analizi sonrasında, ölçeğin genelinin ve alt boyutların iç tutarlılık katsayısını gösteren *Cronbach Alpha değerleri* ise şu şekildedir: Emanet görme yönelimi (fak-1) $\alpha=,67$; sahip olmacı yönelim (fak-2) $\alpha=,61$.

Hem faktör hem de iç tutarlılık analizlerinin sonuçları, *Çevreye Karşı Yönelim Ölçeği*'nin geçerli, güvenilir ve istatistikî açıdan araştırma için kullanımının uygun olduğunu göstermiştir. Ayrıca ölçeğin geliştirilerek daha güvenilir ve geçerli hale getirilmesinin yararlı olacağı da anlaşılmıştır.

Çevreci Davranışlar Ölçeği: Araştırmada katılımcıların çevreye karşı yönelimlerini belirlemenin yanısıra çevreyi koruma adına yaptıkları davranışların tespit edilmesi de amaçlanmıştır. Bu amaçla, **Çevreci Davranışlar Ölçeği** geliştirilmiştir. Literatür taramasında çevre sorunlarıyla mücadelede özellikle kaynak savurganlığının önlenmesi ve kirlenmenin azaltılması üzerinde durulduğu görülmüştür.²⁸ Ölçek hazırlanırken bu iki temel unsur da göz önünde bulundurulularak, insanın birey olarak çevre sorunlarını çözme konusunda yapabilecekleri dikkate alınmıştır. Çevreyi koruma adına günlük hayatta potansiyel olarak herkesin yapabileceği türden davranışlar soru ifadesi haline getirilerek ölçeğe alınmıştır. Bu bağlamda bireylerin küresel ısınmaya karşı yapabilecekleri de dikkate alınmıştır.

Ölçeğin geçerliliğini test etmek için faktör analizi yapılmıştır. Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) değerinin ($,81$); faktör analizinin dayandığı korelasyonların istatistiksel olarak anlamlılığını gösteren Bartlett's Test of Sphericity değerinin ($x^2=851,815$; $p=000$) olduğu tespit edilmiştir. Yapılan faktör analizinde, üç soru madde yüklerinin düşük olmasından ($0,40$ 'ın altında madde yükü olanlar çıka-

²⁸ Ruşen Keleş, "İnsan, Çevre, Toplum", *İnsan Çevre Toplum*, haz. R. Keleş, İmge Kitabevi, Ankara 1991, s. 11.

rılmıştır) dolayı analiz dışı bırakılmış; analiz sonucunda toplam varyansın %42,6'sını açıklayan iki alt boyut ortaya çıkmıştır. Bu alt boyutlar, isimlendirmeleri ve faktörleri oluşturan maddeler çerçevesinde yapılan operasyonel tanımlar şu şekildedir:

Faktör-1: Aktif Çevre Duyarlılığı (7 ifade): Bireyin, 'çevre sorunlarıyla ilgili bilgilendirme toplantılarına katılması, insanları çevre sorunları konusunda bilgilendirmesi, çevre kirliliğini protesto eden gösterilere ve ağaç dikme faaliyetlerine katılması, enerjisi tükenmiş pilleri onları toplayan özel kuruluşlara ulaştırma, plastik yerine cam kullanma' gibi çevrenin kirlenmemesi için aktif duyarlılık gerektiren davranışlarını içermektedir.

	Madde Yüğü
Çevre problemleriyle ilgili bilgilendirme toplantılarına katılırım.	0,823
İnsanları çevre sorunları ve küresel ısınmayla ilgili bilgilendirmek için faaliyetlerde (broşür dağıtmak, konuşma yapmak vs) bulunurum.	0,779
Ağaç dikme kampanyalarına katılırım (bizzat ağaç dikerek ya da bağışta bulunarak vb).	0,731
Çevre kirliliğini protesto eden gösterilere katılırım.	0,692
Çevresel problemler ve çözüm yolları konusunda okumalar yaparım.	0,614
Kullanılmış pilleri atık pilleri toplayan özel kuruluşlara ulaştırırım.	0,536
Plastik yerine cam kullanmaya özen gösteririm.	0,434

214 | db

Faktör-2: İsraktan Kaçınma (7 ifade): Bu boyut, bireyin 'su ve ekmek gibi temel gıda maddelerini israf etmemeleri, kullanılmış kağıtları değerlendirmeleri, enerji tasarrufu yapan elektronik aletler kullanmaları' gibi israftan kaçınmayı içeren çevreci davranışlarının bir bütünüdür.

	Madde Yüğü
Temizlik yaparken suyu israf etmemeye özen gösteririm.	0,678
Dişlerimi fırçalarken suyu kapatırım.	0,608
Ekmek kullanımında israf etmemeye çalışırım	0,583
Müsvedde kâğıtları değerlendiririm.	0,547
Evimde düşük enerji harcayan ampuller kullanırım	0,535
Herhangi bir elektronik alet alırken enerji tasarrufu yapanları tercih ederim.	0,506
İzlemediğim zamanlarda TV'yi uzaktan kumandadan kapatmak yerine tamamen kapatırım.	0,42

Çevreci Davranışlar Ölçeği de, likert tipi ölçek olarak tasarlanmıştır. Bireylere çevreyi korumaya yönelik davranışları ne sıklıkla yaptıkları sorulmuştur. Her soruda "her zaman, çoğu zaman, bazen, nadiren ve hiçbir zaman" şeklinde beş farklı seçenek yer almıştır. Puanlama yapılırken çevreyi korumaya yönelik davranışın sıklığına göre 5'den 1'e doğru azalan değerler atfedilmiştir. Ölçek genel ve

her bir boyut için ayrı olmak üzere, aritmetik ortalamalar hesaplanmış ve analizler bu ortalamalara göre yapılmıştır. Ortalamalar-daki yüksek değerler söz konusu boyutaki davranışların fazla yapıldığına, düşük puanlar ise bu davranışların yapma düzeyinin düştüğüne işaret etmektedir.

Maddelerden her birinin *Çevreci Davranışlar Ölçeği*'nin toplamıyla olan ilişkisi gösteren korelasyon katsayıları $r=,26$ ile $r=,66$ arasında değişmektedir. Ölçeğin güvenilirliğini test etmek için yapılan iç-tutarlılık analizi sonrasında ölçeğin genelini ve alt boyutların iç tutarlılık katsayısını gösteren *Cronbach Alpha değerleri* ise şu şekildedir: Ölçek genel $\alpha=,791$; aktif çevre duyarlılığı (fak-1) $\alpha=,801$; israftan kaçınma (fak-2) $\alpha=,640$.

Hem faktör hem de iç tutarlılık analizlerinin sonuçları, *Çevreci Davranışlar Ölçeği*'nin geçerli, güvenilir ve istatistikî açıdan araştırma için kullanımının uygun olduğunu göstermiştir.

Dindarlık Ölçeği: Deneklerin dindarlık düzeylerini ölçmek için, Uysal'ın geliştirdiği *Dindarlık Ölçeği*'nin²⁹ Ayten tarafından kısaltılarak kullanılan formu³⁰aynen kullanılmıştır. Ölçeğin KMO değeri ($,83$), Bartlett's Test of Sphericity değeri ($x^2=2325,27$; $p=000$) dir. Ölçek, *inanç-etki* ve *bilgi-ibadet* boyutları olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin güvenilirliğini test etmek için Ayten³¹ tarafından yapılan iç-tutarlılık analizi sonrasında ölçeğin genelini ve alt boyutların iç tutarlılık katsayısını gösteren *Cronbach Alpha değerleri* şu şekildeydi: ölçek genel $\alpha=,802$; inanç-etki boyutu (fak-1) $\alpha=,743$; bilgi-ibadet boyutu (fak-2) $\alpha=,742$. Ölçeğe yeniden faktör analizi yapılmamış sadece iç tutarlılık analizi yapılmıştır. Buna göre yeni *Cronbach Alpha değerleri* ölçek genel $\alpha=,835$; inanç-etki boyutu (fak-1) $\alpha=,785$; bilgi-ibadet boyutu (fak-2) $\alpha=,782$ olarak tespit edilmiştir. Bu veriler, ölçeğin araştırmada kullanılmasının istatistikî açıdan uygun ve güvenilir olduğunu göstermiştir. Ölçeği oluşturan boyutlar ve içerikleri şu şekildedir.

İnanç-etki boyutu, inançların bireyin başkalarıyla iyi geçinmesinde, yardımlaşma ve dürüst olma gibi toplum yanlısı davranışlarda bulunmasındaki etkisini ve sosyal problemleri çözmedeki ro-

²⁹ Veysel Uysal, "İslâmî Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 8(3-4), 1995, ss. 72-93.

³⁰ Ali Ayten, *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 30.

³¹ Ayten, a.g.e., s. 30.

lünü kapsar. Bireylerin bu doğrultudaki tutum ve davranışlarını ölçmeye yönelik maddelerden oluşur. Bu boyut, toplam altı maddeden oluşmaktadır.

Bilgi-ibadet boyutu, kişilerin namaz, oruç ve Kur'an okuma gibi temel ibadetlere devamlılığı ve dini yaşam için sahip olduğu bilgi düzeyini içerir. Bu boyut dört maddeden müteşekkildir.

Dindarlık ölçeği, likert formatındadır. Her bir soruda "tamamen katılıyorum, katılıyorum, pek katılmıyorum ve hiç katılmıyorum", "çok sık, sık, bazen, hiçbir zaman", "çoğu zaman, bazen, nadiren, hiçbir zaman" gibi 4 farklı derece vardır. Bu dereceler, en olumludan en az olumluya doğru sırasıyla **4, 3, 2, 1** değerinde puanlara sahiptir. Araştırmada, katılımcıların hem ölçeklerin genel boyutlarına ait ortalama puanlar, hem her bir alt faktörlerden aldıkları ortalama puanlar ayrı ayrı hesaplanarak analizlerde her ikisi de kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analizi

216| db

Anket, Şubat-Mart 2010 tarihinde İstanbul'da farklı yaş grubundan ve meslektan katılımcılara uygulanmıştır. Uygulamada, deneklerin gönüllü olmaları ön planda tutulmuş ve uygulamanın sağlıklı olması amacıyla uygulama esnasında gerekli açıklamalar yapılmıştır.

250 kişiye dağıtılan ve 245'i araştırmacıya ulaşan anketlerden 2'si eksik ve yanlış doldurma nedeniyle değerlendirme dışı bırakılarak, 243 anket değerlendirmeye alınmıştır. Veri analizi, SPSS paket programı yardımıyla yapılmıştır. Veri temizleme işleminden sonra, hipotezlerin test edilmesi için gerekli analizler yapılmıştır.

Ölçeği oluşturan maddeleri faktörleştirmede temel bileşenler analizi, maddeler arasındaki iç-tutarlılığı belirlemek için iç-tutarlılık analizi, sürekli değişken ile süreksiz değişkenler arasındaki ilişkinin tespitinde t-test, ANOVA ve sürekli değişkenler arasındaki ilişkinin tespitinde ise Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. Bu araştırmanın içeriği daha çok birincil verilere dayanmaktadır. Bununla birlikte konunun teorik alt yapısının oluşturulması, ölçeğin hazırlanması, bulguların yorumlanması ve karşılaştırmaların yapılması sırasında diğer araştırmaların ulaştığı bulgulardan da ikincil veriler olarak faydalanılmıştır.

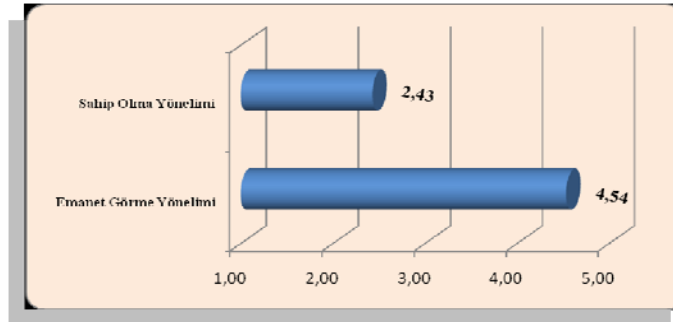
Bulgu ve Yorumlar

Araştırmada bireylerin çevreye karşı yönelimleri, çevreyi korumak adına yaptıkları davranışlar ve bunların cinsiyet, yaş, medeni durum ve dindarlık düzeyi gibi değişkenlerle ilişkisi ele alınmaktadır. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek üzere gerekli analizler yapılmış bulgular ve bulgular üzerinden yapılan yorumlar grafik ve tablolarla da görselleştirilerek sırasıyla sunulmaktadır.

Örneklemin “Sahip Olma Yönelimi” mi “Emanet Görme Yönelimi” mi daha fazladır?

Araştırma grubunun çevreye karşı yönelimlerinin profilini çıkarmak amacıyla, bireylerin çevreye karşı tutumlarını göstergesi olan ortalama puanlar hesaplanarak aşağıda sunulmuştur. Bireylerin çevreye karşı yönelimlerini gösteren bu grafik oluşturulurken faktör analizi sonucu elde edilen iki alt boyuttan (sahip olma ve emanet görme yönelimleri) aldıkları ortalamalar dikkate alınmıştır. Bununla birlikte, her iki boyutu oluşturan unsurlardan öne çıkanlar (aritmetik ortalamaları yüksek olanlar) ayrıca zikredilmiştir. Bütün bunlar yapılırken, Örneklem çevreye karşı nasıl bir yönelime sahiptir? Çevreye karşı yönelimlerde hangi unsurlar öne çıkmaktadır? sorularına cevap aranmıştır.

Grafik-1: Örneklemin Çevreye Karşı Farklı Yönelimlerini Gösteren Aritmetik Ortalamalar

Grafik-1’de görüldüğü gibi bireylerin emanet görme yönelimi ortalamaları (M=4,54), sahip olma yönelimi ortalamalarına (M=2,43) göre daha yüksektir. Derecelendirmesi 1 ile 5 arasında değişen bir parametrede, örneklemin doğal çevreyi emanet görme yöneliminin oldukça yüksek, sahip olma yöneliminin ise normal düzeyde olduğu söylenebilir. Daha ayrıntılı olarak ifade etmek gere-

kirse, emanet görme yönelimi içerisindeki ‘insanın doğayı korumasını, gelecek nesillere karşı sorumluluğu olarak görme’ (M=4,83) ve ‘sahip olduğu tüm güzellikleriyle kâinatı kutsal bir emanet olarak algılama’ (M=4,65); sahip olma yöneliminde ise, ‘insanı doğal çevrenin hakimi olarak algılama’ (M=3,00) ve ‘doğal çevreyi insana sağladığı fayda oranında değerli görme’ (M=2,74) unsurları öne çıkmaktadır.

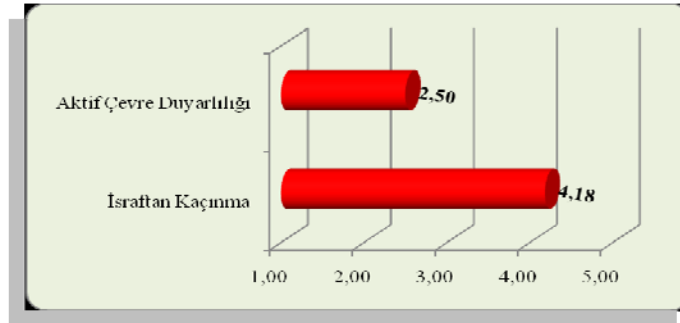
Bütün bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, katılımcıların tabiatı kutsal bir emanet olarak görme ve onu korumayı gelecek nesillere karşı bir görev addetme, tabiaatta Allah’ın varlığının izlerinin görüleceğini ve insanın tabiata zarar vermemek için yaşam tarzını değiştirmesi gerektiğini düşünme eğilimlerinin, tabiatı insana sağladığı fayda oranında değerli görme, insanı doğal çevrenin hakimi olarak algılama ve insanın kendi faydası için bazen tabiata zarar verebileceğini savunmaya göre yüksek olduğu söylenebilir.

Örneklemin Farklı Boyutlardaki Çevreci Davranışları Nasıldır?

218 | db

Katılımcıların çevreci davranışlarına ilişkin bir profil çıkarmak amacıyla, bireylerin çevreyi koruma adına sergiledikleri davranışların göstergesi olan ortalama puanlar hesaplanarak aşağıda sunulmuştur. Katılımcıların çevreyi koruma adına yaptıkları davranışlar faktör analizine bağlı kalınarak iki boyut altında (aktif çevre duyarlılığı ve israftan kaçınma) ele alınmıştır. Örneklemin her bir boyuttan aldığı ortalamalardan hareketle, örneklemin çevreci davranışlar gösterme profili çıkarılmış ve bireylerin çevreyi koruma davranışları içerisinde hangi unsurlar öne çıkmaktadır? sorusuna cevap aranmıştır.

Grafik-2: Örneklemin Farklı Boyutlardaki Çevreci Davranışlarını Gösteren Aritmetik Ortalamalar

Grafik-2'de de görüldüğü üzere, katılımcıların israftan kaçınma (M=4,18) boyutundan aldıkları puan aktif çevre duyarlılığına (M=2,50) göre oldukça yüksektir. Örneklemin genel çevreci davranışlar ortalaması ise 3,34'tür. Söz konusu bu bulgulara göre, bireylerin israftan kaçınmayı içeren “ekmek kullanımında israf etmeme, temizlikte suyu tasarruflu kullanma, tasarruflu ampuller tercih etme, elektronik aletleri kullanırken tasarruflu kullanma gibi çevreci davranışları yerine getirme eğilimleri, aktif çevre duyarlılığı olarak isimlendirilen ağaç dikme kampanyalarına katılma, kullanılmış atık pilleri özel kuruluşlara ulaştırma, çevreyi korumaya yönelik bilgilendirme ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma gibi çevreci davranışlara göre daha yüksektir. Bu durumun iki sebebi olabilir: **Birincisi**, israftan kaçınma boyutunda yer alan çevreci davranışların aktif çevre duyarlılığı boyutundaki davranışlara göre daha külfetsiz olması ve daha az fedakârlık gerektirmesidir. Örneğin ekmek ve su tasarrufu yapmak, ağaç dikme veya çevreyi korumaya yönelik bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmaya göre daha az külfetlidir. **İkincisi**, israf etmemenin yani su, ekmek ve enerji tasarrufunun ekonomik boyutunun olmasıdır. Özellikle büyük şehirlerde ekmek, su ve enerji tasarrufunun aile bütçesi için taşıdığı önem israftan kaçınmada önemli bir motivasyon olarak düşünülebilir. Bütün bunların yanı sıra “israf etmeyin” öğüdünün ve geleneksel kültürdeki “ekmek ve suya atfedilen kutsallığın” insanlar arasında yaygınlık kazanmasının da israf etmeme eğiliminin yüksek olmasında rol oynadığı söylenebilir.

Örneklemin genel çevreci davranış eğilimleri ise normal düzeydedir. İfade beyanı esasına dayanan bu ölçümde ifade edilen ile gerçekte yapılan arasındaki farklılık da değerlendirildiğinde bu ortalamanın daha yüksek olması beklenebilirdi. Bütün bunlar dikkate alındığında, bireylerin çevreci davranış eğilimlerinin geliştirilmesine ihtiyaç olduğu söylenebilir. Benzer şekilde, özellikle öğrenciler üzerinde yapılan bazı araştırmalarda bireylerin çevre bilincinin yetersizliğine işaret eden bulgular elde edilmiş ve çevre bilincinin kazandırılmasının önemi vurgulanmıştır.³² Çevreye karşı sergilenen bu bilinç eksikliğinin evrensel empati olarak değerlendirebileceğimiz doğal çevreye karşı empati eksikliğinden kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca çevresel sorunların algılanması konusunda sorumluluğun dağılması olarak ifade edilebileceğimiz bir durum da söz

³² Songül Vaizoğlu, ve diğ., “Tıp Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Çevre Bilincinin Değerlendirilmesi”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4(4), 2005, ss. 151-53.

konusudur. İnsanlar, zaman zaman nasıl olsa birileri çevre sorunları için bir şeyler yapıyordur düşüncesine kapılabilir ve kişisel olarak bir sorumluluk hissetmeyebilir. Bu da kişilerin, ‘Bir birey olarak ben ne yapabilirim?’ sorusuna olumsuz cevap vermelerine sebep olabilmektedir.

Örneklemin Çevreye Karşı Yönelimleri Cinsiyet, Yaş ve Medeni Duruma Göre Değişmekte midir?

Cinsiyet: Bireylerin çevreye karşı yönelimlerinde cinsiyet değişkeninin rolü araştırılmış ve ‘kadınlar ile erkekler arasında çevreye yönelim bakımından nasıl farklılık vardır?’ sorusuna t-test analizi verilerine göre cevap aranmıştır. Analiz sonuçlarına göre, çevreye karşı yönelim açısından kadınlar ile erkekler arasında istatistikî bakımdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Buna göre ‘kadınlarda “emanet görme” erkeklerde ise “sahip olma” yöneliminin daha yüksek olacağına’ dair hipotezimiz desteklenmemiştir. Ancak ortalama puanlar dikkate alındığında, kadınların erkeklere göre emanet görme (**K**=4,55; **E**=4,51) ve sahip olma (**K**=4,44; **E**=4,42) yönelimlerinde yüksek puanlara sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu durum, kadınların duygu ve düşüncelerini erkeklere göre daha yoğun bir şekilde açığa vurmalarıyla açıklanabilir.

Yaş: Çevreye karşı yönelimin yaş ile ilişkisi nasıldır? Emanet görme ve sahip olma yönelimleri bireylerin yaşlarına göre değişmekte midir? soruları araştırmada cevabı aranan diğer sorulardır.

220 | db

Tablo-1: Yaş ile Çevreye Karşı Yönelim Arasındaki İlişkiler (Pearson Korelasyon Değerleri)

Değişkenler	Emanet Görme Yönelimi	Sahip Olma Yönelimi
Yaş	0,034	0,248**

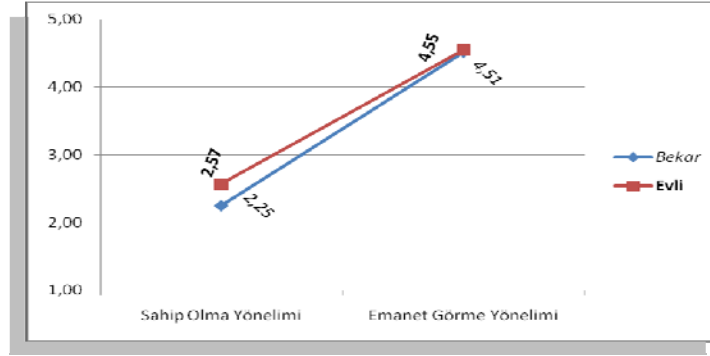
**p<,01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo-1’de de görüldüğü üzere, yaş ile hem sahip olma hem de emanet görme yönelimi arasında olumlu bir ilişki söz konusudur. Ancak sadece yaş ile sahip olma yönelimi arasındaki ilişki istatistikî bakımdan anlamlıdır (p=000). Buna göre, bireylerin yaşları ilerledikçe çevreye karşı sahip olma yönelimleri de artmaktadır. Bu bulgu, ‘yaşla birlikte emanet görme yaklaşımının artacağı sahip olma yöneliminin azalacağını’ öngören hipotezin desteklenmediğini gös-

termektedir. Bulgular bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise, insanların yaşları ilerledikçe yaşadıkları çevrenin bir emanet olduğunu algılamaları artmakla birlikte, daha ziyade yaş ilerledikçe yaşanan çevreye bağlılığın arttığı ve bu bağlılığın zamanla sahip olma yönelimine dönüşebildiği söylenebilir.

Medeni Durum: Araştırmada ayrıca medeni durum değişkeninin çevreye karşı yönelimle ilişkisi de ele alınmıştır. Bu doğrultuda 'evlilerin çevreye karşı emanet görme yaklaşımının bekarlara göre daha yüksek olacağı' öngörülmüştür. Yapılan t-test analizi sonucu aşağıdaki grafikte sunulmuştur.

Grafik-3: Medeni Duruma Göre Sahip Olma ve Emanet Görme Yönelimlerini Gösteren Ortalamalar (t-test)

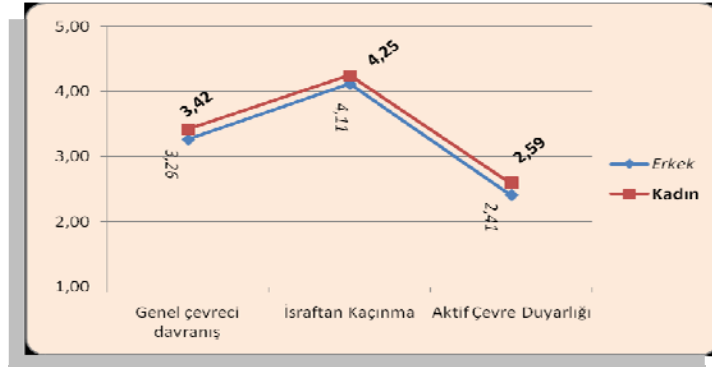

Grafik-3'de görüldüğü üzere, evlilerin çevreye karşı hem sahip olma hem de emanet görme yönelimlerini gösteren ortalamalar bekarların ortalamalarına göre daha yüksektir. Evliler ile bekarlar arasında her iki boyutta görülen bu fark, sadece sahip olma yöneliminde istatistiki bakımdan anlamlı düzeydedir ($t=-3,544$; $p=000$). Buradan hareketle, 'evlilerin emanet görme yöneliminin bekarlara göre daha yüksek olacağını' öngören hipotezin kısmen desteklendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bulguya göre, evlilerin tabiatı insana sağladığı fayda oranında değerli görme, insanı doğal çevrenin hakimi olarak algılama ve insanın kendi faydası için bazen tabiata zarar verebileceğini savunma gibi eğilimlerinin bekarlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Çevreci Davranışlarda Bulunma Eğilimleri Cinsiyet, Yaş ve Medeni Durumlarına Göre Nasıl Değişiklik Göstermektedir?

Cinsiyet: Araştırmada çevreci davranışların cinsiyetle ilişkisi ele alınmış, kadınlar mı erkekler mi daha çok çevreyi korumaya yönelik davranışlarda bulunmaktadır? sorusuna cevap aranmıştır. Yapılan t-test analiziyle, 'kadınların çevreci davranışta bulunma eğilimlerinin erkeklere göre daha yüksektir' şeklindeki hipotez test edilmiştir.

Grafik-4: Cinsiyete Göre Çevreci Davranışlarda Bulunma Eğilimlerini Gösteren Ortalamalar (t-test)

222 | db

Kadınların hem genel çevreci davranışta (**K**=3,42; **E**=3,26) hemde israftan kaçınma (**K**=4,25; **E**=4,11) ve aktif çevre duyarlılığı (**K**=2,59; **E**=2,41) alt boyutlarında erkeklere göre yüksek ortalamalar aldıkları grafik-4'te de açıkça görülmektedir. İki grup arasındaki bu fark genel çevreci davranış ($t=-2,025$; $p=,025$) ve israftan kaçınma ($t=-1,988$; $p=,048$) alt boyutunda istatistikî bakımdan anlamlı düzeydedir. Aktif çevre duyarlılığı alt boyutunda ise, erkekler ile kadınlar arasındaki farklılık istatistikî bakımdan anlamlı ($t=-1,806$; $p=,072$) düzeye ulaşmamıştır. Bu duruma göre, 'kadınların çevreci davranışlarda bulunma eğilimlerinin erkeklere göre daha yüksek olacağını' öngören hipotez ispatlanmıştır. Bulgulardan hareketle kadınların ekmek, su ve enerji tasarrufu yapma, atıkları değerlendirme, ağaçlandırma, çevreyi korumaya yönelik bilgilendirme ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma gibi çevreci davranışları yapma eğilimlerinin erkeklere göre daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, aynı zamanda kadınların çevreyi koruma konusunda daha duyarlı olduklarını akla getirmektedir. Yapılan araştırmalarda da benzer bulgulara ulaşılmıştır.³³

³³ Vaizoğlu ve diğ., a.g.m., s. 168.

Yaş: Bireylerin yaşları ile çevreci davranışları yapmaları arasında nasıl bir ilişki vardır? Yaş ilerledikçe insanların israftan kaçınmaları ve çevreyi korumaya yönelik faaliyetlerde bulunmaları artmakta mıdır? sorularına yapılan korelasyon analizi bulguları etrafında cevap aranmıştır.

Tablo-2: Yaş ile Çevreci Davranışlar Arasındaki İlişkiler (Pearson Korelasyon Değerleri)

Değişkenler	Genel Çevreci Davranış	İsraftan Kaçınma	Aktif Çevre Duyarlılığı
Yaş	0,172**	0,172**	0,131*

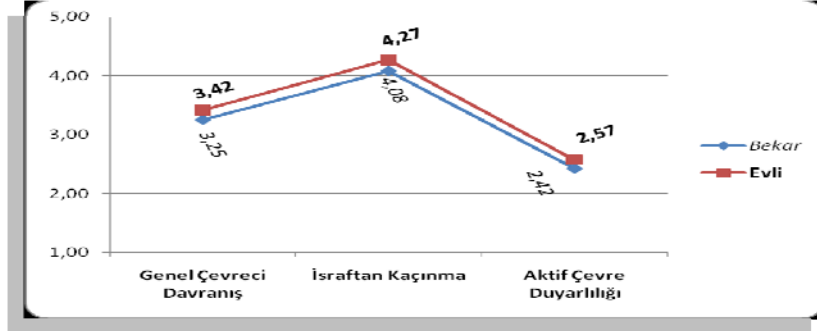
**p<,01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo-2'de görüldüğü gibi, yaş ile genel çevreci davranış ve alt boyutları olan israftan kaçınma ve aktif çevre duyarlılığı boyutları arasında olumlu ve manidar ilişkiler bulunmaktadır.³⁴ Bu bulgular, 'yaşla birlikte çevre duyarlılığının ve çevreyi korumaya yönelik davranışların artacağına' dair araştırma hipotezini doğrulamaktadır. Ayrıca bu bulgulardan hareketle, yaşla birlikte ekmek, su ve enerji tasarrufu, ağaç dikme faaliyetlerine katılma, çevreyi korumaya yönelik bigilenme ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma gibi eğilimlerde artışın olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, gelişim dönemlerinin özellikleriyle açıklanabilir. Birey yaşamı boyunca gelişim ödevlerini yerine getirerek bir olgunlaşma süreci yaşar, kendi yaşam problemlerini çözdükçe ve kişisel olgunlaşma sürecinde ilerlemeler kaydettikçe, sosyal ve çevresel problemlerle ilgilenmeye kendi yaşam alanı dışındaki sorunlar için çözümler üretmeye başlar.

Medeni Durum: Evliler ile bekarlar arasında çevreci davranışlarda bulunma bakımından ne tür bir farklılık olduğu sorgulanmış ve yapılan t-test analiziyle, 'evlilerin çevreci davranışlarda bulunma eğilimi bekarlara göre daha fazladır' hipotezi test edilmiştir.

³⁴ Krş. Vaizoğlu ve diğ., a.g.m., s. 168; Eric Woodrum ve Thomas Hoban, "Theology and Religiosity Effects on Environmentalism", *Review of Religious Research*, 35(3), 1994, s. 197.

Grafik-5: Medeni Duruma Göre Çevreci Davranışlarda Bulunma Eğilimlerini Gösteren Ortalamalar (t-test)

Evliler, hem genel çevreci davranışta hem de israfta kaçınma ve aktif çevre duyarlılığı gibi alt boyutlarda bekarlara göre daha yüksek ortalamalara sahip olmuşlardır. Bu durum, ilgili grafikte de açıkça görülmektedir. Evliler ile bekarlar arasındaki bu farklılık, genel çevreci davranış ($t = -2,387$; $p = 0,18$) ve alt boyutu olan israftan kaçınmada ($t = -2,735$; $p = ,007$) anlamlı düzeye ulaşmıştır. Bu bulgu, ‘evliler bekarlara göre çevreci davranışlar yapmaya daha eğilimlidir’ hipotezini büyük oranda doğrulamaktadır. Ayrıca bulgulara göre evlilerin bekarlara göre gerek ekmek, su ve enerji tasarrufu gibi çevreci davranış gerekse atıkları değerlendirme, ağaçlandırma, çevresel sorunlar ve küresel ısınmayla ilgili bilgilenme ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma eğilimleri daha fazladır. Bu durum, ilk bakışta evlilerin özellikle ekmek, su ve enerjide israftan kaçınma gibi çevreci davranışlarında maddi kaygılarının etkili olabileceğini düşündürmektedir. Ancak evlilerin atıkları değerlendirme, ağaç dikme, çevreyi korumaya yönelik bilgilenme ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma gibi aktif çevre duyarlılığı kapsamındaki eğilimlerinin de bekarlara göre yüksek olduğu düşünüldüğünde, onların çevreye karşı duyarlılıklarının daha fazla olduğu fikri ağırlık kazanmaktadır. Bu durum, sosyal çevreye karşı duyarlılığı artıran evliliğin³⁵ doğal çevreye karşı duyarlılığı da artırdığı şeklinde yorumlanabilir.

³⁵ Araştırmalarda evlilerin bekarlara göre sosyal çevreye karşı daha ilgili daha empatik ve daha yardımsever oldukları bulunmuştur. Ayten, a.g.e., ss. 145-146.

Çevreye Karşı Yönelim, Çevreci Davranış ve Dindarlık İlişkisi Nasıldır?

Dinlerin birbirinden farklı içerik ve yoğunluklarda çevre bilincini destekleyen, çevrenin korunmasını öğütleyen ilkeler getirdikleri bir gerçektir. İslam dini, başta temel gıda maddeleri olmak üzere doğal çevrede insan hizmetine sunulan her şeyin israf edilmeden kullanılması, ağaçlandırmaya önem verilmesi, bitkilerin ve hayvanların korunması gibi unsurlardaki öğütleriyle çevrenin korunması ve çevre problemlerine karşı duyarlılığı öğütleyen ilkeler getirmiştir. Dinin bu öğretileri, onların bireysel ve toplumsal hayatta yaşanması sürecinde inananların dini öğretileri algılama, dönüştürme ve hayatlarına tatbik etme oranında somut neticeler haline dönüşmektedir. Bu süreçte dinin sosyal hayat ve ibadetlerle ilgili diğer ilkelerinin yaşanması da bir bütün halinde çevre bilinciyle ilgili ilkelerin yaşanabilirliğine tesir edebilecektir. Örneğin Allah'a karşı görevini yerine getirme bilinciyle yapılan oruç, zekat, namaz ve hac gibi ibadetler, sorumluluk bilincinin gelişmesine katkıda bulunabilir. Bu bilinç gelişiminde, insanın hem sosyal çevreye hem de doğal çevreye karşı sorumluluğunun gelişmesi de söz konusu olacaktır.

Araştırmada, bireylerin çevreye karşı yönelimleri ve çevreci davranışlarda bulunma eğilimleri ile dindarlık düzeyleri arasında ve ayrıca çevreye karşı yönelim ile çevreci davranışlarda bulunma eğilimi arasında ilişki olacağı öngörülmüştür. Bu öngörüğü test etmek amacıyla, dindarlık ile çevreye karşı yönelim ve çevreci davranış eğilimi arasındaki ilişkiler, Pearson korelasyon analizi yardımıyla incelenmiştir. Bu analizden elde edilen bulgularla, 'dindarlığın emanet görme yönelimi ve çevreci davranışlarda bulunma eğilimi (genel ve alt boyutlar) ile olumlu, sahip olma yönelimi ile olumsuz ilişkisinin olacağı' ve ayrıca 'emanet görme yöneliminin çevreci davranışlar (genel ve iki alt boyut) ile olumlu, sahip olma yöneliminin ise söz konusu değişkenler ile olumsuz ilişkisinin bulunacağına' dair hipotezler test edilmiştir.

Tablo-3: Çevreye Karşı Yönelim, Çevreci Davranış ve Dindarlık Arasındaki İlişkiler (Pearson Korelasyon Değerleri)

	Emanet Görme Yönelimi	Sahip Olma Yönelimi	Genel Çevreci Davranış	İsraftan Kaçınma	Aktif Çevre Duyarlılığı
Genel Dindarlık	0,285**	-0,015	0,017	0,0145*	-0,077
İnanç-Etki Boyutu	0,342**	-0,003	0,023	0,147*	-0,070
İbadet-Bilgi Boyutu	0,152*	-0,023	0,006	0,106	-0,065
Emanet Görme Yönelimi	—	—	0,117	0,105	0,093
Sahip Olma Yönelimi	—	—	0,035	-0,041	0,079

**p<,01 *p<,015 düzeylerinde anlamlıdır.

Tablo-3'de görüldüğü üzere, 'emanet görme' ve 'sahip olma' yönelimleri ile çevreci davranışlar (çevreci davranış genel ve iki alt boyut) arasında ilişkiler olmasına karşın bu ilişkiler istatistikî bakımdan anlamlı düzeye ulaşmamıştır ($p>,05$). Buna göre 'emanet görme yöneliminin çevreci davranışlar (genel ve iki alt boyut) ile olumlu, sahip olma yöneliminin ise söz konusu değişkenler ile olumsuz ilişkisinin bulunacağına' dair hipotezimizin desteklendiği söylenemez.

226 | db

Yine tablo-3'de görüldüğü gibi, genel dindarlık ve iki alt boyutun emanet görme yönelimi ile olumlu, sahip olma yönelimi ile olumsuz ilişkisi vardır. Ancak sadece dindarlık (genel ve iki alt boyut) ile emanet görme yönelimi arasındaki ilişkiler istatistikî bakımdan anlamlıdır ($p<,05$). Bu bulgu, 'dindarlığın emanet görme yönelimiyle olumlu, sahip olma yönelimiyle olumsuz ilişkisi olacaktır' şeklindeki hipotezin büyük oranda desteklendiğini göstermektedir. Bulgulardan hareketle, dindarlığın inanç, etki, bilgi, tecrübe ve davranış boyutundaki artışla birlikte emanet görme yöneliminin arttığı rahatlıkla söyleyenebilir. Başka bir ifadeyle, bireyin Kur'an okuma, oruç tutma, namaz kılma sıklığı ve komşularıyla iyi geçinme, dürüst davranma, sosyal hayatında kararlar verirken dinin etkisini hissetme ve dini bilgiye sahip olma düzeyi arttıkça doğal çevreyi kutsal bir emanet olarak görme, çevreyi korumanın gelecek nesillere karşı bir sorumluluk olduğunu ve çevreyi korumak için hayat tarzını bile değiştirebilmeyi düşünmenin arttığını söylemek mümkündür. Kısacası, kainatın gerçek sahibinin Allah olduğu, insanın bir emanetçi olarak kendisine verilen bu armağanı yerli yerince kullanması gerektiğini içeren dini inanç dindar bireylerin çevreye karşı yönelimlerine yansımaktadır.

Dindarlığın (genel ve iki alt boyut), çevreci davranış (genel ve israftan kaçınma alt boyutu) ile olumlu, çevreci davranışın aktif

çevre duyarlılığı alt boyutu ile olumsuz ilişkisinin olduğu da tablodaki verilerde görülmektedir. Ancak, israftan kaçınma alt boyutu ile hem genel dindarlık hem de dindarlığın inanç-etki boyutu arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bulgular, 'dindarlık ile çevreci davranışta bulunma eğilimi arasında olumlu ilişki olacaktır' hipotezinin büyük oranda desteklendiğine işaret etmektedir. Bulgular, dini tutum ve davranış düzeyindeki artışın çevreci davranışlarda bulunma eğilimini artırdığını söylememize imkan tanımaktadır. Fakat çevreci davranışın alt boyutunu oluşturan aktif çevre duyarlılığı ile dindarlık arasındaki negatif ilişki, dindarlığın çevreci davranışlarda bulunma eğilimi üzerindeki olumlu rolünün daha çok israftan kaçınma ile sınırlı olabileceği fikrini de akla getirmektedir. Buna göre, dini inanç ve bilgi düzeyindeki, oruç, namaz gibi ibadetleri yerine getirme sıklığındaki artış ekme, su ve enerji israfından kaçınmadaki artışı beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, dindarlıktaki artış ağaç dikme, çevre problemleriyle ilgili bilgilendirme ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma, kullanılmış atıkları değerlendirme, plastik yerine cam kullanma gibi aktif çevre duyarlılığı olarak isimlendirdiğimiz davranışları yerine getirmede küçük de olsa azalmayı getirmektedir. Bu durum, aktif çevre duyarlılığı kapsamındaki davranışların daha külfetli ve zor olmasıyla açıklanabileceği gibi, dinin bu emirlerinin inananlar tarafından daha az dikkate alındığı bu da dini eğitimde verilen çevre bilinci eksikliğini akla getirmektedir. Oysa teorik bölümde de ifade edildiği üzere, dinde ekme, su ve doğal kaynakların israf edilmemesi emri olduğu kadar, ağaç dikme ve çevre kirliliğine sebep olacak eylemlerden uzak durma gibi emirler de yer almaktadır. Ohalde burada, dinî bilgi aktarımının, hızla gelişen teknolojik ilerlemeler ve dünya problemlerini, insanların kendi dindarlık anlayışları çerçevesinde yeniden yorumlamalarını sağlayacak şekilde yapılamaması ve dinin hızla değişen güncel hayata yeterince yansıtılmaması durumunun söz konusu olabileceğini söyleyebiliriz.

Dindarlık-çevre bilinci ilişkisi kapsamında gerçekleştirilen diğer araştırmalarda, bu iki değişken arasında kararlı bir ilişkinin tespiti mümkün olmamıştır. Bazı araştırmalarda dindarlık ile çevre bilinci, çevreci davranışlarda bulunma eğilimi vb. arasında olumlu, bazılarında olumsuz ilişki bulunurken bazı araştırmalarda ise, herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Örneğin Kanagy ve Willits, 3632 kişi üzerinde yaptığı araştırmasında, dini bağlılık ve ibadetlere devam

ile çevreci tutumlar arasında negatif ilişki tespit etmiştir.³⁶ Wolkomir ve diğ., farklı mezhepten 850 kişi üzerinde yaptıkları araştırmalarında, mezhepsel farklılığın çevre konusundaki tutum ve davranışlarda farklılığa yol açmadığı, genel olarak dini eğilim artışının “çevreye zarar veren ürünleri satın almama, çevreye zarar vermemek için hayat tarzını değiştirme” gibi çevreyle ilgili tutum ve davranışlarda olumlu etkisinin olduğunu bulgulamıştır.³⁷ Woodrum ve Hoban, dindarlığın inanç boyutu ile “çevre yanlısı tutumlar” ve “çevre ilgisi” değişkenleri arasında negatif; dindarlığın ibadet boyutu ile “çevre yanlısı tutum” ve “çevre ilgisi” değişkenleri arasında pozitif ilişki olduğunu tespit etmiştir.³⁸ Kanagy ve Nelsen, 2379 kişi üzerinde yaptıkları araştırmalarında, dindarların dindar olmayanlara göre çevreyi korumaya yönelik eğilimlerinin daha düşük olduğunu, ancak muhafazakar dindarların çevre konularıyla daha az ilgilendiği sonucuna ulaşmışlardır.³⁹ Biel ve Nilsson, 2000 yetişkin üzerinde yaptıkları araştırmalarında dini değerlere bağlılığın çevre yanlısı tutum ve davranışlarda herhangi bir etkisinin olmadığını bulgulanmıştır. Dini değerlerin çevresel tutumları etkilemesinde durumsal faktörlerin belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁰ Tarakeshwar ve diğ. ise, 610 kişi üzerinde yaptıkları araştırmalarında dini kurumların insanların çevre konusunda tutum ve davranışlarında yöreklendirici veya cesaret kırıcı etkisinin olabileceğini tespit etmişlerdir.⁴¹

228 | db

Gerek bu araştırmada gerek diğer araştırmalarda elde edilen bulgular dikkate alındığında, çevre bilinci ve dindarlık ilişkisinin daha net bir şekilde ortaya çıkması için konuyu ele alan daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, özellikle amprik düzeyde henüz neredeyse hiç ilgilenilmediği ülkemizde

³⁶ Conrad L. Kanagy ve Fern K. Willits, “A ‘Greening’ of Religion? Some Evidence from a Pennsylvania Sample”, *Social Science Quarterly*, 74(3), 1993, s. 681.

³⁷ Michelle Wolkomir ve diğerleri, “Denominational Subcultures of Environmentalism”, *Review of Religious Research*, 38(4), 1997, s. 325.

³⁸ Eric Woodrum ve Thomas Hoban, “Theology and Religiosity Effects on Environmentalism”, *Review of Religious Research*, 35(3), 1994, s. 197.

³⁹ Conrad L. Kanagy ve Hart M. Nelsen, “Religion and Environmental Concern: Challenging The Dominant Assumptions”, *Review of Religious Research*, 37(1), 1995, ss. 34, 38.

⁴⁰ Anders Biel ve Andreas Nilsson, “Religious Values and Environmental Concern: Harmoy and Detachment”, *Social Science Quarterly*, 86(1), 2005, ss. 178,189.

⁴¹ Nalini Tarakeshwar ve diğerleri, “The Sanctification of Nature and Theological Conservatism: A Study of Opposin Religious Correlates of Environmentalism”, *Review of Religious Research*, 42(4), 2001, s. 387.

yapılacak araştırmalar için geçerlidir. Ancak çevre ahlakı ve çevre bilinci konularında bir eksikliğin varlığı da göz ardı edilemez. Özellikle aktif çevre duyarlılığı konusunun, inananlar tarafından dindarlıkla ilişkilendirilmesi hususunda zayıf eğilimlerin olduğu ortadadır. Nitekim, yukarıda zikredilen araştırma bulguları da bunu destekler niteliktedir. Buradan hareketle din eğitimi verilirken ve dini söylemlerde bulunurken, dini yaşamanın bireysel ve sosyal hayatla ilişki ve yansımaları üzerinde durulurken insanın canlı cansız bütün varlıklara karşı ve doğal çevreye karşı sorumluluğunun hatırlatılması ve insanların çevre bilinci kazanması için dinin sunduğu motivasyon kaynaklarından da yararlanılarak eğitim sürecinin belirlenmesi faydalı olabilir. Nitekim çevre ahlakı konularında fikir belirten düşünürler 'dini motivasyonla sahip çıkılan çevre sorunlarının dini öğretilerle temellendirilmiş çözüm yollarıyla daha kolay aşıla-cağı'⁴² konusunda fikir belirtmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmada, bireylerin çevreye karşı yönelimleri, çevreci davranışları, cinsiyet, yaş, medeni durum gibi demografik özellikleri ve dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Verileri Şubat-Mart 2010 tarihinde toplanan araştırmanın örneklemini, %50,2'si kadın ve %49,8'i erkek olmak üzere 243 kişiden oluşmuştur. Örneklemin yaş aralığı 18-76 arasında değişirken, yaş ortalaması ise 33'tür. Toplanan veriler, araştırmanın hipotezlerini test etmeye uygun istatistiksel tekniklerle analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular ve diğer araştırma verileriyle yapılan karşılaştırmalar neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Araştırmada geliştirilen **Çevreye Karşı Yönelim Ölçeği** ve **Çevreci Davranışlar Ölçeği**'nin istatistikî açıdan güvenilir ve geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Örneklemin tabiatı emanet olarak görme yönelimi sahip olma yönelimine göre daha yüksektir. Daha açık bir ifadeyle, katılımcıların emanet görme yönelimine giren 'tabiatı kutsal bir emanet olarak algılama ve onu korumayı gelecek nesillere karşı görev kabul etme, tabiaatta Allah'ın varlığının izlerinin görüleceğini ve tabiata zarar vermemek için insanın yaşam tarzını değiştirebilmesi gerektiğini düşünme' eğilimlerinin, sahip olma yönelimine giren 'tabiatı insana

⁴² İlhan Kutluer, "Küreselleşme: Mahiyeti ve Boyutları", *Küreselleşme, Ahlak ve Değerler*, A. U. Mehmedoğlu-Y. Mehmedoğlu (Ed.), Litera Yayınları, İstanbul 2006, s. 45.

sağladığı fayda oranında değerli görme, insanı doğal çevrenin hakimi olarak algılama ve insanın kendi faydası için bazen tabiata zarar verebileceğini savunma' eğilimlerine göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Katılımcıların 'ekmek kullanımında israf etmeme, temizlikte suyu tasarruflu kullanma, evde tasarruflu ampuller tercih etme, elektronik aletleri kullanırken tasarruflu kullanma' gibi çevreci davranışları yerine getirme düzeylerinin, aktif çevre duyarlılığı olarak isimlendirilen 'ağaç dikme kampanyalarına katılma, kullanılmış atık pilleri özel kuruluşlara ulaştırma, çevreyi korumaya yönelik bilgilendirme ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma' düzeylerine göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çevreye karşı sergilenen yüksek düzeydeki emanet görme yöneliminin bireylerin çevreyi koruma davranışlarına aynı oranda yansımadağı görülmüştür. Özellikle aktif çevre duyarlılığı gerektiren ağaç dikme, kullanılmış atıkları değerlendirme, çevreyi korumaya yönelik bilgilendirme/bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma davranışlarının geliştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

230 | db

Bireylerin yaşları ilerledikçe çevreye karşı sahip olma yönelimlerinin arttığı gözlenmiştir. Bu durum, yaş ilerledikçe yaşanan çevreye bağlılık artmakta ve bu bağlılığın zamanla sahip olma yönelimine dönüşebileceği fikrini akla getirmiştir.

Araştırmada kadınların ekme, su ve enerji tasarrufu yapma, atıkları değerlendirme, ağaçlandırma, çevreyi korumaya yönelik bilgilendirme ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma gibi çevreci davranışlarda bulunma eğilimlerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiş ve bu bulgu kadınların çevreyi koruma konusunda daha duyarlı olduklarını şeklinde yorumlanmıştır.

Yaş ile çevreci davranışlarda bulunma arasında olumlu ilişki tespit edilmiş, yaşla birlikte ekme, su ve enerji tasarrufu, ağaç dikme faaliyetlerine katılma, çevre kirliliğiyle ilgili bilgilendirme/bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma gibi çevreyi korumaya yönelik tüm davranış eğilimlerinde artışın olduğu anlaşılmıştır.

Evlilerin bekarlara göre gerek ekme, su ve enerji tasarrufu gibi çevreci davranışlar sergileme gerekse atıkları değerlendirme, ağaçlandırma, çevresel sorunlar ve küresel ısınmayla ilgili bilgilendirme ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma sıklıklarının daha fazla oldu-

ğu anlaşılması ve bu durum, sosyal çevreye karşı duyarlılığı artıran evliliğin doğal çevreye karşı duyarlılığı da artırdığı fikrini akla getirmiştir.

Araştırmada dindarlığın inanç, etki, bilgi, tecrübe ve davranış boyutundaki artışla birlikte çevreyi emanet olarak görme yöneliminin arttığı anlaşılmıştır. Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse, bireyin Kur'an okuma, oruç tutma, namaz kılma sıklığı ve komşularıyla iyi geçinme, dürüst davranma, sosyal hayatında kararlar verirken dinin etkisini hissetme ve dini bilgiye sahip olma düzeyi arttıkça doğal çevreyi kutsal bir emanet olarak görme, çevreyi korumanın gelecek nesillere karşı bir sorumluluk olduğunu ve çevreyi korumak için hayat tarzını bile değiştirebilmeyi düşünme eğilimlerinin arttığı tespit edilmiştir.

Dinin inanç, etki, ibadet ve bilgi düzeyindeki artışın aynı zamanda israftan kaçınmayı içeren 'ekmek, su ve enerji israfından kaçınmadaki' artışı beraberinde getirdiği anlaşılmıştır. Ancak dindarlıktaki artışla birlikte aktif çevre duyarlılığı olarak isimlendirilen 'ağaç dikme, çevre problemleriyle ilgili bilgilenme/bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma, atıkları (kağıt vb.) değerlendirme' davranışlarında bulunma sıklığı arasında benzer bir olumlu ilişki tespit edilememiş, aksine istatistikî bakımdan olumsuz bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Araştırmamızın bulguları ve daha önce elde edilen bulgular ışığında şunları önermek mümkündür:

Dindarlık-çevre duyarlılığı veya çevre bilinci bağlamındaki ilişkilerin daha net bir şekilde açıklanabilmesi için söz konusu değişkenleri ele alan daha pek çok araştırmaya ihtiyaç olduğu açıktır. Bu bağlamda dindarlığı farklı boyutlarda ölçen (örneğin iç kaynaklı ve dış kaynaklı yönelim) ölçeklerle, ve daha geniş ve farklı örneklerde dindarlık-çevreci davranışlar ve çevreye karşı yönelim ilişkisi bağlamında yapılacak araştırmalar söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin açıklanması açısından faydalı olacaktır.

Özellikle çocukluk çağı olmak üzere hayatın bütün dönemlerinde verilen din eğitiminde çevre bilinci eğitimine önem verilmesi, dinî bilgi aktarımının, hızla gelişen teknolojik ilerlemeler ve dünya problemlerini, insanların kendi dindarlık anlayışları çerçevesinde yeniden yorumlamalarını sağlayacak şekilde sunulması özellikle

dindarlık aktif çevre duyarlılığı ilişkisinin olumlu olması yönünde yararlı olabilir.

Toplumun başta küresel ısınma olmak üzere çevre sorunları konusunda farkındalıklarının artırılması için çevre bilinci eğitime önem verilmesi, dini değerlere önem verdikleri pek çok araştırmada tespit edilen ülkemiz insanların tabiata dini motivasyonlarla sahip çıkması ve onu korumasının sağlanmasında faydalı olabilir.

Son olarak, doğal çevrenin korunması insanın israf ve savurganlıktan vazgeçmesi ve çevrenin kirletilmemesi konusuna azami dikkat göstermesiyle mümkün olabilir. Bu da diğerkamlık ve fedakarlıkla olacaktır, bireyselciliği ön planda tutan tüketim kültürüne dayanan bir anlayışla bu mümkün gözükmemektedir.

Kaynakça

- Aksay, Cemal S., Osman Ketenoğlu ve Latif Kurt, "Küresel Isınma ve İklim Değişikliği", *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2005), ss. 29-41.
- Atalay, Mehmet, "İslam ve Çevre Psikolojisi", *Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu*, c.I, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008, ss. 227-242.
- Ayten, Ali, *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psikososyal Bir Araştırma*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Bartkowski, John P., A. Scott Swearingen, "God Meets Gaia in Austin, Texas: A Case Study of Environmentalism as Implicit Religion", *Review of Religious Research*, 38:4(1997), ss. 308-24.
- Biel, Anders ve Andreas Nilsson, "Religious Values and Environmental Concern: Harmoy and Detachment", *Social Science Quarterly*, 86:1 (2005), ss. 178-191.
- Buhan, Bilge, "Okul Öncesinde Görev Yapan Öğretmenlerin Çevre Bilinci ve Bu Okullardaki Çevre Eğitiminin Araştırılması", (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006.
- Canan, İbrahim, *Ayet ve Hadislerin Işığında Çevre Ahlakı*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1995.
- Des Jardins, Joseph R., *Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş* (Çev. R. Keleş), Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Dietz, Thomas, Amy Fitzgerald ve Rachel Shwom, "Environmental Values", *Annual Review of Environmental Resources*, 30 (2005), ss. 335-372.
- Dolatyar, Mustafa, "Çevre Krizlerinin Kökenleri: İslami Bir Perspektif", terc. V. Nargül, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2003), ss. 296-311.
- Eckberg, Douglas Lee ve T. Jean Blocker, "Varieties of Religious Involvement and Environmental Concerns: Testing the Lynn White Thesis", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28:4 (1989), ss. 509-517.
- Eckberg, Douglas Lee ve T. Jean Blocker, "Christianity, Environmentalism, and the Theoretical Problem of Fundamentalism", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 35:4 (1996), ss. 343-55.
- Fersahoğlu, Yaşar, *Dinler ve Çevre*, İstanbul: Marifet Yayınları, 2003.

- Fromm, Erich, *Sahip Olmak yada Olmak* (Çev. A. Arıtan), 3. Baskı, İstanbul: Arıtan Yayınları, 1991.
- Hand, Carl M. ve Kent D. Van Liere, "Religion, Mastery-Over-Nature, and Environmental Concern", *Social Forces*, 63:2 (1984), ss. 555-71.
- Kanagy, Conrad L. ve Fern K. Willits, "A 'Greening' of Religion? Some Evidence from a Pennsylvania Sample", *Social Science Quarterly*, 74: 3, (1993), ss. 674-83.
- Kanagy, Conrad L. ve Hart M. Nelsen, "Religion and Environmental Concern: Challenging The Dominant Assumptions", *Review of Religious Research*, 37:1 (1995), ss. 34-45.
- Keleş, Ruşen, "İnsan, Çevre, Toplum", *İnsan, Çevre, Toplum* (haz. R. Keleş), Ankara: İmge Kitabevi, 1991.
- Kula, Naci, "Sahip Olma ve Emanet Duyguları Açısından İnsan-Çevre İlişkisi", *Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu*, c.1, İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2008, ss. 207-227.
- Kutluer, İlhan, "Küreselleşme: Mahiyeti ve Boyutları", A. U. Mehmedoğlu-Y. Mehmedoğlu (Ed), *Küreselleşme, Ahlak ve Değerler*, İstanbul: Litera Yayınları, 2006 içinde, ss. 15-50.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İnsan ve Tabiat* (Çev., N. Avcı), İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1982.
- Özdemir, İbrahim, *Yalnız Gezegen*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2001.
- Sakallı, Talat, "Bilinç Kirlenmesi veya Çevre Kirliliğinin Zihni Temelindeki Aşınma", *Çevre ve Din Uluslararası Sempozyumu*, c. 1, (İstanbul: Yalın Yayıncılık), 2008, ss. 185-193.
- Tarakeshwar, Nalini ve diğerleri, "The Sanctification of Nature and Theological Conservatism: A Study of Opposin Religious Correlates of Environmentalism", *Review of Religious Research*, 42:4 (2001), ss. 387-404.
- Uysal, Veysel, "İslâmî Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 8:3-4 (1995), ss. 72-93.
- Vaizoğlu, Songül ve diğerleri, "Tıp Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Çevre Bilincinin Değerlendirilmesi", *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 4:4 (2005), ss. 151-171.
- White, Lynn, "The Historical Roots of Our Ecological Crisis", *Science*, 155 (1967), ss. 1203-1207.
- Winter, Deborah DuNann ve Susan M. Koger, *The Psychology of Environmental Problems*, İkinci Baskı, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2004.
- Wolkomir, Michelle ve diğerleri, "Denominational Subcultures of Environmentalism", *Review of Religious Research*, 38: 4 (1997), ss. 325-343.
- Woodrum, Eric ve Thomas Hoban, "Theology and Religiosity Effects on Environmentalism", *Review of Religious Research*, 35: 3 (1994), ss. 193-206.

